

Пісклова І. С.

ВПЛИВ НАРОДНОГО КОСТЮМА НА РОЗВИТОК ТАНЦЮВАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ (на прикладі традиційної культури Слобожанщини)

У статті розглянуто аспекти міжетнічної комунікації у межах Слобожанщини, обґрунтовано причини виникнення змін у характері та манері виконання рухів українського народного танцю, появи лексичних новоутворень і танців, наведено приклади впливу народного костюма на формування особливостей у танцювальній культурі Слобідської України.

Ключові слова: танцювальний фольклор Слобожанщини, народний костюм, історія українського танцю.

Визначення фольклорного танцю як аспекта складної системи елементів традиційної культури дає можливість констатувати його залежність від інших видів та форм традиційного мистецтва. Взаємозв'язок та взаємовплив елементів культури у рамках окремого етносу вимагає особливої уваги.

Необхідно виділити ті компоненти народного мистецтва, що мали безпосередній вплив на формування особливостей виконання загальноживаних рухів, утворення нових танцювальних елементів, характерних для окремої етнічної або соціальної групи, на манеру виконання танців, а також характер відносин між партнерами під час танцювання. До таких чинників слід насамперед віднести історичні фактори, соціальні умови, географічне положення регіону, його клімат, контакти з культурою сусідніх держав або інших етнічних груп, особливості музичного мистецтва, а також традиційного народного костюма.

Народний костюм – не лише яскравий самобутній елемент культури, а й синтез різних видів декоративної творчості, який зберіг традиційні елементи покрою, орнаменту, використаних матеріалів та прикрас. На його формування впливали географічні та кліматичні умови, господарський устрій і рівень розвитку виробничих сил. Народний костюм, як й інші форми виявлення традиційної культури, постійно видозмінювався в контексті економічних та соціально-історичних перетворень. Він накопичував і відображав характерні риси, які були притаманні етнічним групам у різні історичні періоди їхнього існування.

Народний костюм залежав від звичаїв, обрядів та вірувань, віддзеркалюючи світогляд людини, суспільства, нації. Він демонстрував ставлення людей до різних зовнішніх факторів, підкреслював їхній соціальний стан. Окрім того, у

традиційному костюмі втілювались художньо-естетичні погляди та етичні оцінки людей, що робило його важливим елементом народної культури. Отже, дослідження цього виду матеріальної культури допомагає у вивченні духовної культури народу.

Взаємодія народного костюма з танцювальним фольклором характеризує деталі виникнення специфічної манери виконання тих чи тих рухів або фактори утворення певних форм народного танцювального мистецтва.

У сучасному науково-дослідницькому просторі останнім часом з'явилося багато статей та матеріалів науково-теоретичних конференцій, монографій, альбомів і дисертаційних досліджень, спрямованих на вивчення генези народного костюма, його місця у духовній та матеріальній культурі, проводиться робота зі збереження зразків традиційного одягу, а також організуються виставки творів народних майстрів. Більшість досліджень у сфері вивчення народного костюма базується на фактологічному матеріалі, який найчастіше є джерелом достовірної інформації. Найбільш вагомою та фундаментальною працею у галузі розвідки народного українського костюма є монографія Т. А. Ніколаєвої «Історія українського костюма». У цьому виданні досліджено регіональні, гендерні та вікові особливості костюма, описано деталі костюма для повсякденного та святкового вжитку. Важливою рисою даної праці є використання значної кількості зображень, що доповнюють теоретичний матеріал. Зображення українського костюма також можна знайти у роботах В. В. Миронова та А. Ю. Перепилиці «Український костюм», В. А. Сушко і С. М. Кривопустової «Український та російський костюм на Слобожанщині», О. Ю. Косміної «Украинские народные костюмы» і «Традиційне вбрання

українців», К. І. Матейко «Український народний одяг». Ці праці відбивають історію формування комплексу українського традиційного одягу та містять описи окремих деталей костюма.

Увагу народному костюму також приділено у роботах загальноетнографічного змісту, як-от праці О. О. Боряка «Україна: етнокультурна мозаїка», Л. М. Чижикової «Російсько-українське пограниччє: історія і судьби традиційно-бытовой культури», О. В. Астахової, Т. М. Крупи і В. А. Сушко «Свята та побут Слобожанщини». Фактичного матеріалу у цих працях менше, не вистачає описів деталей одягу, але їхній внесок у вивчення народного костюма полягає у встановленні закономірностей між особливостями генези традиційних комплексів одягу та історичними і соціальними змінами в етнічній групі.

Окрім робіт із загальною характеристикою народного костюма українців, опубліковано багато досліджень, автори яких відтворюють особливості його окремих деталей. У них також можна знайти багато рис, притаманних традиційному костюму Слобожанщини. Насамперед це роботи Т. В. Кари-Васильєвої «Українська сорочка», О. Ю. Косміної «Українские свадебные наряды», Г. Г. Стельмашука «Традиционные головные уборы украинцев».

Завдання цієї статті – виявити особливості народного костюма Слобожанщини, які вплинули на формування специфічної танцювальної лексики та зміни у характері й манері виконання танців у цьому етнографічному районі.

Специфіка формування народного костюма Слобожанщини пояснюється складними процесами постання етнічної групи населення. По-перше, особливості одягу слобожан сформувалися в результаті синтезу окремих елементів народного костюма тих етносів, що селилися у слободах. Також відомо, що різні етнічні групи намагалися якомога довше зберігати особливості свого національного одягу, як «візитну картку», що давало їм змогу демонструвати національну належність, а також підтримувати властиві їм традиції та обряди. По-друге, результати історичних та етнографічних досліджень свідчать про деякі специфічні відмінності у костюмі слов'янських етносів, що формували історичне населення Слобожанщини. Ця специфіка полягає в тому, що всі вони є нащадками сіверян, які були змушені мігрувати на північ за часів татаро-монгольської навали. Їхній комплекс жіночого одягу складався з сорочки «чохви», «паньови-плахти» з «хвартушком», а також «намітки». Дівчата носили вінки або «тканки» (стрічки, вишиті сріблом або з парчі) зі стрічками, що спускались на спині, зверху одягали хустки, до яких додавали вінці із гусячого пір'я [3, с. 39]. Ці висновки підтверджуються існуванням схожих де-

талей одягу: запаска в українському народному костюмі слобожанок, подібна до поясного одягу росіянок – юбки-«паньови» і до білоруської плахти.

Л. М. Чижикова у контексті свого дослідження виявила, що в межах Лівобережної зони України, до якої до XIX ст. входили Харківська та частина Курської і Воронезької губерній Російської імперії, зберігалися традиційні українські види одягу з елементами давньослав'янського вбрання. Їхні особливості відбивають культурні традиції суміжних російсько-українських територій. Слобожанська Україна з XVII ст. перебувала у складі Російської держави. «Тут здавна відомі найбільші поселення росіян. Слід зауважити, що окрім безпосереднього впливу російської культури, Слобожанська культурна традиція розвивалась у тісному контакті з традиціями сусідніх етнічних груп. Заселялась ця територія вихідцями з Правобережної та Лівобережної України, навіть з Галичини. Відомі тут і білоруські поселення» [6, с. 224].

Традиційне вбрання Слобожанщини значною мірою наближалось до одягу полтавців, хоча в характері їхнього господарства були відмінності. У промислово розвинених районах Слобожанщини (Харківщина, Луганщина) формування капіталістичних відносин відбувалося швидше, ніж, скажімо, в Поліссі чи Поділлі, що призвело до ліквідації дрібного сільського господарства, і в тому числі домашнього виробництва сировини та одягу. Тут раніше, ніж у інших регіонах, на селі з'являються фабричні вироби, зокрема тканини, які народ почав пристосовувати до традиційних форм вбрання [1, с. 40–70]. Така втрата зв'язків із культурою селянства призводила до виникнення нових особливостей у традиційному одязі слобожан, а також до утворення нових комплексів народного костюма. Одяг набував утилітарнішого характеру і поступово втрачав свої сакральні функції, а разом з цим і свою традиційну форму, крій, манеру носити.

Головним елементом народного одягу слобожан була сорочка, переважно полтавського типу, що її називали українкою або малороскою. У святкових сорочках з-під чохла іноді випускали брижі (оборки), прикрашені стрічками, вишивкою, мереживом, стеклярусом [2, с. 304]. Ця деталь, зокрема, характерна для жіночої сорочки у білоруському народному костюмі. Іноді за російським зразком на рукава жіночих сорочок нашивали червоні стрічки та робили кумачеві вставки. «Наприкінці XIX ст. на Харківщині та Луганщині на відміну від Полтавщини з'явилися сорочки з високими стоячими вишитими комірами, накладною вишивкою на пазусі та вишитими манжетами, а ще пізніше – сорочки на кокет-

ці (до талійки), з великим викотом горловини та рукавами, пришитими безпосередньо до кокетки» [7, с. 126]. У цьому варіанті жіночої сорочки чітко простежується вплив російського жіночого одягу, але при цьому зберігається характерний для українського костюма варіант оздоблення. Окрім сорочок з домотканої тканини на Слобожанщині побутували сорочки з фабричної тканини. Старовинні сорочки носили з дергою, плахтою або запаскою. В зоні, найбільш наближеній до російської території, де ще зберігався давньослов'янський тип вбрання, сорочки носили у комплексі з сарафаном або паньовою, сорочки на талійці – здебільшого з широкими крамними спідницями.

Давнім поясным жіночим вбранням були плахти і дерги. На пограниччі з Курською губернією цей поясний одяг мав назву паньова-плахта. На тлі червоного, брунатного або синього кольорів слобожанської плахти виділялися зелені, сині, блакитні та жовті нитки. Разом з плахтою вбиралися у фартухи (запаски, плати). Їх виготовляли з домотканої або вовняної, а згодом – з фабричної тканини. Вони могли бути однотонні або розшиті квітковим орнаментом досить великого розміру.

Наприкінці XIX ст. замість традиційних плахт, дерг і кольорових запасок на Слобожанщині поширюються спідниці з фабричних кубових тканин – шарафани, поділ яких зазвичай обшивався в декілька рядів позументом. Підперезувався шарафан широким червоним поясом. У східних районах Харківщини побутували також спідниці-саяни на лямках, шиті переважно з синьої китайки. Дівчата переходять на глухий поясний одяг – барвисті широкі крамні спідниці [7, с. 126]. Зазвичай, поясний одяг на Слобожанщині підперезували червоним поясом або кольоровою крайкою. Кінці пояса з китицями або помпонами зав'язували ззаду на талії [7, с. 128].

Традиційним головним убором для дівчат була пов'язка з широкою стрічки (стьожка). В селах Харківської губернії пов'язку на картонній основі (каркасі) називали стрічкою, у російських села цієї місцевості – строчкою. На Слобожанщині також побутувала інша назва стрічки – «набрівник». До святкових дівочих головних уборів належали фабричні нарядні хустки, які складали по діагоналі смугою і вінцеподібно пов'язували довкола голови. Але найпишнішим головним убором вважали шовкову або вовняну хустку, поверх якої заколювали багато блискучих булавок, закладали квіти та павиче перо.

Жіночими головними уборами були убруси-намітки, хустки та очіпки, які мали місцеві форми і назви. Намітку та хустку пов'язували поверх очіпка. Святковими вважалися великі хустки – шалі, шовкові або з тонкої вовни, барвисті, при-

крашені довгими китицями, які називалися «рапові», «золоті», «бухарські», «турецькі» або «дорогі». Старовинним жіночим головним убором були «сороки», які на Слобожанщині мали назву «очіпок з вушками». Такий очіпок є типом давньослав'янської «сороки», за якого крила та хвіст пришивали до «тіла» (маківки) у вигляді суцільної шапочки.

На Слобожанщині жінки носили намисто з дугих або багатогранних скляних бусин різноманітних відтінків, а також з бурштину та смальти. Але, на відміну від манери носити прикраси в інших етнографічних регіонах України, на Слобожанщині кількість ниток намиста значно менша.

Святковим взуттям слугували відкриті черевички (тухлі) на підборах та чоботи «чорнобривці».

Основну частину комплексу чоловічого одягу на Слобожанщині складали сорочки полтавського типу. Характерною місцевою особливістю було використання сорочок-косовороток (туніко-подібна сорочка з розрізом збоку від пазушки). Цей різновид традиційного українського одягу з'явився під впливом російського народного костюма. Регіональною своєрідністю були стрілкові сорочки, назва яких походить від «стрілки» – плечової вставки у вигляді трикутного клина, розширеного до коміра.

Штани носили вузькі й широкі (шаровари) з домотканих та купованих тканин. Святкові штани були яскравіші, ніж повсякденні. Якщо літні чоловіки носили штани з вибвчастого смугастого полотна або в клітинку, то молоді парубки – штани з фабричної тканини чорного або брунатного кольору, які повністю зберігали традиційний крій, а отже, не мали значного впливу на зміни у манері виконання танцювальних рухів.

Чоловічим нагрудним одягом були жилетки прямого покрою, шиті з плису, сукна або тонкої вовняної тканини, прикрашені металевими гудзиками та розшиті кольоровими нитками.

Літніми головними уборами чоловіків були плетені брилі, картузи. Також носили малахаї з суконним верхом, навушниками та потиличником. На сході Харківщини носили так звані пір'якові і високі каракулеві шапки.

У будні селяни одягали постоли, але більш характерним взуттям слобожан були чоботи на підборах і з виворотами, найчастіше чорного кольору, прикрашені металевими цвяшками.

Народний костюм Слобожанщини був одним із факторів формування специфічних рис у танцювальному фольклорі, бо сформований у процесі тривалого співіснування російських, українських та білоруських етносів. Завдяки появі в українському жіночому та чоловічому костюмах елементів одягу, запозичених у сусідніх народів, були деформовані деякі характерні для народно-го танцю рухи, або частково змінилась їх манера

виконання. Так, з появою жіночих сорочок білоруського типу, які мали ширшу форму та вузький фіксований комір, можна допустити, що виконання рухів стали вільнішими. Сорочка на кокетці російського типу також додавала рухам рук та тулуба впевненості й широти. Так само змінювався характер виконання сталих рухів українського народного танцю з появою спідниць-шарафанів та спідниць-саянів, а також з поширенням фабричних та кубових тканин. Жінки почали танцювати більш легко та невимушено, з'явилися стрибки, скоки та перескоки, притопа та дрібні вистукування, положення тулуба під час танцювання доповнились нахилами та поворотами. Рухи стали чіткішими, у їх виконанні простежувалася різкість та деяка брутальність, притаманна російському танцю. На появу легкості у жіночому танцюванні також впливала трансформація головних уборів, які спрощувались, завдяки синтезу елементів народного одягу українців, росіян та білорусів. Відокремивши найбільш виразні, яскраві та легкі у виконанні деталі, але при цьому зберігши обрядову традицію, сформувався тип головного убору, який відрізняв традиційний костюм Слобожанщини. На збільшення нахилів тулуба, невеликих підстрибувань впливало зменшення кількості шийних прикрас.

З російського жіночого традиційного костюма слобожани запозичили шалі (шовкові або з тонкої вовни). Вони були частиною святкового комплексу одягу і побутовали на всій Слобожанщині. Окрім побутової функції, шалі виконували роль декоративного елемента, який міг використовуватись під час танцю. Вони привнесли у

фольклорний танець слобожанок нові положення рук у парі танцівників, положення корпусу та деякі рухи. Шалі перетворились на один з елементів, який впливав на формування образу та ідеї танцю.

Поширення жіночого взуття на підборах, яке вважалося святковим, створювало необхідність запозичення дрібних вистукувань, ударів та притопів.

Щодо змін у чоловічій манері танцювання, то вона також доповнилась новими положеннями рук і тулуба, які виникли під впливом міської моди (положення руки на картузі, а також його використання під час виконання танцю; поширення піджаків та жилетів). Але, на відміну від жіночого костюма, чоловічий костюм мав менший вплив на зміну характеру танцювання, адже, незважаючи на використання фабричних тканин, довго зберігався традиційний крій одягу. Тому зміни відбувались лише завдяки взаємопроникненню української, російської та білоруської культур.

Загальна манера виконання танців на Слобожанщині здобула більшої легкості та невимушеності, почали виникати різкі зміни у положеннях тулуба та рук, танцівники почали виконувати більшу кількість притопів та дрібних вистукувань.

Отже, міжетнічна взаємодія в середині Слобожанського регіону сформувала низку характерних особливостей, які проявились у традиційному костюмі та фольклорному танці. Сьогодні ці особливості зберігають єдину цілісність культури етнічних груп, які мешкають на території трьох сусідніх держав.

Література

1. Астахова О. В. Свята та побут Слобожанщини / О. В. Астахова, Т. П. Мартиняк, О. М. Юрченко. – 2-ге видання, доповнене. – Х. : Колорит, 2008. – 144 с.
2. Васіна З. О. Український літопис вбрання : [Книга-альбом] / З. О. Васіна. – К. : Мистецтво, 2003–2006. – Т. 2 : XVII–початок XX ст. : Наук.-худож. реконструкції. – 2006. – 448 с.
3. Жиров М. С. Традиционный народный костюм Белгородчины: история и современность / М. С. Жиров, О. Я. Жирова, Т. А. Митрягина. – Белгород : ИПЦ «ПОЛИТЕРРА», 2005. – 376 с.
4. Камінська Н. М. Костюм в Україні від Київської Русі до XXI століття / Н. М. Камінська, С. І. Нікуленко. – Х. : Золоті ворота, 2004. – 208 с.
5. Косміна О. Ю. Традиційне вбрання українців / О. Ю. Косміна. – К. : Балтія-Друк, 2008. – Т. 1 : Лісостеп. – 160 с. : іл.
6. Матейко К. І. Український народний одяг / К. І. Матейко. – К. : Наукова думка, 1977. – 224 с.
7. Ніколаєва Т. О. Історія українського костюма / Т. О. Ніколаєва. – К. : Либідь, 1996. – 176 с. : іл.
8. Чижикова Л. М. Российско-Украинское пограничье: история и судьбы традиционно-бытовой культуры / Л. М. Чижикова, К. В. Чистов. – М. : Наука, 1988. – 254 с. : іл.

I. Pisklova

EFFECTONDEVELOPMENTOF FOLK COSTUMES OF DANCE LEXICAL (on the traditional culture of Slobozhanshchina)

The article revealed aspects of inter-ethnic communication within Slobodian justified causes changes in the nature and manner of performance of Ukrainian folk dance movements, the emergence of lexical neoplasms and dancing are examples of folk costumes in fluency on the formation of singularities in the dance culture of Slobodian of Ukraine.

Keywords: dance folklore of Slobozhanshchina, folk costumes, the history of Ukrainian dance.

Матеріал надійшов 08.02.2013